

МИКОЛА ПИМОНЕНКО ПРОТИ ПОРУШНИКІВ ПРАВА ХУДОЖНЬОЇ ВЛАСНОСТІ

Антоніна Ферчук

Музей правової охорони інтелектуальної власності Укрпатенту

На початку ХХ століття киянин Микола Пимоненко (1862–1912) уже здобув репутацію талановитого майстра жанрового живопису, портретиста. У минулому – навчання в знаменитій Київській рисувальній школі М. Мурашка (1878–1882), Петербурзькій академії мистецтв (1882–1884), викладання в рідній школі (1884–1900). З 1900 року Микола Пимоненко – штатний викладач малювання на факультеті інженерів шляхів сполучення Київського політехнічного інституту. Художник вів активну виставкову діяльність, брав участь у багатьох пересувних виставках містами Російської імперії. Ще з 1885 року він співпрацював з Товариством південно-російських художників. Товариство пересувних художніх виставок 1894 року обрало його офіційним членом, 1899 року – дійсним членом. За створення образів Св. Цариці Олександри, Св. Миколи Мирликійського в живописному оздобленні Володимирського собору Києва М. Пимоненка 1897 року нагородили орденом Св. Анни третього ступеня.

1904 року Петербурзька академія мистецтв «за известность на художественном поприще» присвоїла М. Пимоненку звання академіка живопису. Митець також виставляв свої полотна на закордонних виставках. На

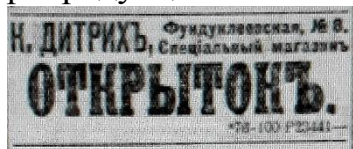

художній виставці у Мюнхені 1906 року з успіхом експонувалася картина «Страсний четвер» («Вихід з церкви в Страсний четвер»). Полотно придбав мюнхенський музей Neue Pinakoteke, автора тоді обрали дійсним членом Мюнхенського товариства малярів. Живописні полотна М. Пимоненка експонувалися на виставці в Римі.

Картину «Ярмарок» придбав Берлінський музей. 1908 року у Великому палаці мистецтв Парижа, де проходив салон Товариства французьких художників (Le Salon de Paris), М. Пимоненко представив нове полотно – «Гопак», – удостоєне Золотої медалі виставки, а його автора тоді обрали почесним членом Паризького інтернаціонального союзу мистецтв і літератури. Картину «Гопак» 1909 року придбав Лувр. Окрасою своєї колекції називав роботи М. Пимоненка Російський музей у Петербурзі. Репродукції картин М. Пимоненка часто

розміщували на своїх сторінках популярні журнали. Творами художника цікавилися не тільки колекціонери або ті, хто міг замовити йому свій портрет. Простий народ, життю якого була присвячена переважна більшість полотен художника, знайомився з його картинами на пересувних виставках у багатьох містах імперії, де продавалися й репродукції. Тож не дивно, що багато видавців почали репродукувати картини М. Пимоненка на листівках великими тиражами. Дослідники творчості М. Пимоненка нараховують 70 різновидів листівок з репродукціями популярних картин українського живописця.

Після відміни державної монополії на випуск поштових листівок у Російській імперії відкрилося багато видавництв, які спеціалізувалися виключно на випуску «відкритих листів» – так називали поштові листівки. Приміром, власник фотоательє на Хрещатику фотограф Дмитро Марков відкрив видавництво з випуску видових листівок. Видавництво листівок «Рассвет», засноване 1904 року в Києві Соломоном Абрамовим, випускало переважно репродукції київських художників. Магазин видавництва працював у Києві на

вулиці Кузнечній, 7. Видавець листівок Браун продав свій товар на Фундуклеївській, 8, у магазині «К. Дітріх». Художні листівки випускали й видавництва, які займалися книговидаванням. На той час випуск поштових листівок у Європі перетворився на цілу індустрію. Поштова листівка стала не тільки популярним комунікативним засобом, але й різновидом прикладної тиражної графіки, об'єктом колекціонування й товаром високого попиту. Товар пропонували за ціною, яка б дозволяла придбати друковану картинку, приміром, селянину на ярмарку. Судячи з тогочасної газетної реклами, листівка коштувала 5–10 коп., а гравюра – 1 карб. 25 коп. (десяток яєць – 26 коп., відро молока – 1 крб. 19 коп.).

З листівок за творами М. Пимоненка особливо популярними в народі були ті, які відтворювали картину «Додому» (1894). Сюжет картини сатирично-комедійний: немолодий селянин вертається додому напідпитку, біля

хати його зустрічає розгнівана жінка, готова відлущувати волоцюгу, дійство з призьби спостерігає пес. Знайома багатьом «життєва» ситуація, перенесена на живописне полотно й на листівку, не залишала байдужими потенційних покупців. З листівок «Додому», що збереглися на сьогодні, трапляються випущені в серії «Копии картин с русских галерей»

АТ «Гранберг» (Стокгольм) під егідою Всесвітнього поштового союзу в Росії – Edited Dubrowitz у Москві – видавництвом Общини Св. Євгенії (з 1896 року

випускало лише листівки, з 1899 – ще й книги під керівництвом Комітету популяризації художніх видань І.М. Степанова) та згаданим вище київським фотографом Д. Марковим. На цих листівках вказане прізвище автора репродукованого твору. Кольорові й чорно-білі листівки різняться поліграфічною якістю. Часто зображення сюжету викривлене, відтворене за двома різними варіантами картини або з неавторських копій (різняється композиція, перспектива, деталі пейзажу, собака на призьбі є не у всіх варіантах). Тобто тільки за викривлення твору автор міг пред'явити претензії видавцям. Утім через картину «Додому» М. Пимоненку самому довелося виправдовуватися, передусім перед колегами.

Приводом став прецедент з «ходячою» рекламою Товариства «Н.Л. Шустов з синами», запущеною на вулицях Москви. Відомий підприємець для реклами солодкої горілчаної настоянки «Спотикач» обрядив найнятих «ходунів» у щити з написом назви напою та зображенням картини «Додому». Більше того, на

пляшках зі «Спотикачем» красувалася етикетка, яка в точності відтворювала популярну картину М. Пимоненка. У біографічних спогадах, написаних від імені дружини художника (Олександри Пимоненко), зазначено, що близько 1908 року художник отримав гнівного листа від Товариства

пересувних художніх виставок, у якому йому дорікали за те, що він погодився заробляти на такій ганебній справі як реклама алкоголю. Ситуація прояснилася, коли з'ясувалося, що художник дозволу на використання свого твору не давав, та й до нього по такий дозвіл не зверталися. Представники алкогольної компанії пояснили, що, вибравши листівку «Додому» для картинки на етикетці «Спотикача», не знали, що це картина відомого художника, але готові платити за право подальшого використання. Зазначимо, що на той час фірмою керував старший син її засновника Микола Миколайович Шустов, досвідчений менеджер, який зумів вивести свою продукцію на міжнародний ринок, тож добре знався на правилах і боротьбі з недобросовісною конкуренцією. Шустови обов'язково проставляли на своїй продукції зареєстрований товарний знак (знаменитий «дзвін») і судилися з конкурентами за наслідування їхніх брендів. Для Миколи Пимоненка в цій справі важливі були не гроші, а відстоювання честі та своїх авторських прав – митець подав позов до суду.

Варто пригадати, що в Російській імперії правова охорона результатів творчої праці художників була започаткована 1846 року «Положенням о художественной собственности». За російським законодавством у разі контрафакції автори повинні були самі доводити права на твір. Для цього

художники мали подати клопотання до Імператорської академії мистецтв про затвердження в правах на художню власність на твори, які зазначали у відповідному списку. Отримавши відповідне підтвердження Академії, художники правом художньої власності на заявлені твори користувалися впродовж життя. Художня власність передбачала виключне право повторювати, видавати та розмножувати оригінальні твори всіма можливими засобами, притаманними відповідному виду мистецтва. Тож одночасно з терміном «художня (літературна, музична) власність» у російському законодавстві до 1911 року фігурувало поняття «виключне право». У згаданих біографічних спогадах описаний цікавий епізод продовження переговорів фабрикантів з художником: ніби сам Шустов («пожилой дядя, одет в поддевку, в белой косоворотке») приїздив на дачу М. Пимоненка в Малютинці під Києвом, знов пропонуючи відступне, оскільки потерпав від великих збитків (надрукував 1000 етикеток, а суд призупинив продаж «Спотикача» до з'ясування обставин). Позивач був невблаганний. Як зазначено в спогадах, суд присудив відповідачеві сплатити всі судові витрати, знищити етикетки, виготовлені з порушенням права художньої власності, вилучити з продажу всі пляшки «Спотикача» із забороненими етикетками.

30 жовтня 1908 року М. Пимоненко подав до Академії мистецтв клопотання про засвідчення його авторського права на 19 картин з додатком з 38 фото та докладним описом кожного заявленого твору, зокрема такі: «Страсний четвер», «Весільний викуп», «Великодній ранок», «Світлий Христовий Великдень», «В похід» та ін. Рішенням Академії «Об утверждении в правах художественной собственности» авторське право М. Пимоненка на заявлені ним у клопотанні твори було затверджене 1909 року. Згодом художник був вимушений подати ще декілька позовів до суду, цього разу – проти видавців художніх листівок.

Про позови Миколи Пимоненка щодо порушення його авторських прав, окрім прецеденту зі «Спотикачем», не раз повідомляла газета «Рада». Так 4 листопада 1910 року в розділі київської хроніки повідомлялося, що художник Пимоненко розпочав кримінальну справу проти Брауна, власника крамниці з продажу паперу для письма «Дітріх» за друкування листівок «Додому» та «Страсний четвер», оцінивши збитки, нанесені йому неправомірним використанням його творів, у 1000 карбованців. Інтереси позивача захищав адвокат Загурський. Слідством у справі було з'ясовано, що картки надруковані 1908 року. Адвокат обвинувачуваного Ю. Лещ апелював тим фактом, що право художньої власності художник М. Пимоненко оформив 1909 року, тобто після того, як листівки, які стали приводом до позову, були надруковані. На цій підставі Київський суд, розглянувши справу 3 листопада 1910 року, виправдав

відповідача Брауна. Позивач не погодився з таким вердиктом, справа мала продовження.

А тим часом академік Пимоненко вирішив притягнути до відповідальності ще одного порушника щодо права художньої власності. 18 листопада того самого року газета «Рада» повідомила своїм читачам про позов художника Пимоненка на 1000 крб. до фотографа Маркова за друк п'яти листівок з репродукціями картин його (Пимоненка) авторства. Рішенням окружного суду від 17 листопада 1910 року відповідачеві присудили сім діб арешту та сплату 400 крб. компенсації.

Наступного року М. Пимоненко продовжив справу проти вже згадуваного видавця листівок Брауна щодо незаконного використання картин «Додому» та «Страсний четвер». 26 січня 1911 року судова палата скасувала вирок окружного суду від 3 листопада 1910 року та засудила Брауна на два тижні ув'язнення. Але, за повідомленням газети «Рада» від 27 січня 1911 року, цивільний позов М. Пимоненка (1000 крб.) суд не задовольнив.

Звичайно, не всі видавництва працювали з порушеннями прав авторів. Приміром, київське видавництво «Рассвет» заради виняткового права на репродукування викупило в М. Пимоненка низку творів: «Пустунка», «Біля колодязя», «На косовиці», «Літо» та інші. Ведучи справи з художниками в рамках законодавства й поважаючи їхні права, видавництво «Рассвет» не забувало й про охорону власних авторських прав.

Зокрема, на листівках фірма друкувала видавничу марку, а з 1911 року – ще й застережний напис про те, що репродукція заборонена.

Попри наведені правові колізії, усе ж варто зазначити, що після втрати в роки Другої світової війни значної частини творчої спадщини М. Пимоненка, саме листівки з репродукціями його картин стали єдиним джерелом, яке дає уявлення про картини художника, що зникли.

20 березня 1911 року в Російській імперії затвердили «Положение об авторском праве». Уперше всі об'єкти авторського права та всі різновиди його використання були представлені в одному законодавчому акті. Поняття «літературна», «музична», «художня» власності були замінені одним – «виключне право», наділене майновим

характером. Автор наділявся виключним правом усіма можливими засобами відтворити, публікувати та розповсюджувати свій твір. За автором визнавалося право власності на його твори, яке вже прирівнювалося до майнових прав. А стаття 20 Положення опосередковано визнавала право автора на недоторканість твору, навіть у випадку передачі виключних прав. Однак у художника Миколи Пимоненка вже залишалося обмаль часу, щоб скористатися правами, наданими новим законом. 26 березня (8 квітня н.с.) 1912 року Микола Пимоненко пішов з життя.

Прецеденти використання фабрикантами популярних творів уже покійного художника ще мали місце. Про це свідчать артефакти, на які в наш час можна натрапити в колекціонерів та на різноманітних аукціонах у мережі. Приміром, до наших днів дійшов рекламний плакат, випущений до 1917 року, із зображенням етикеток безалкогольних газованих напоїв, серед яких вирізняється назва «Антиспотикач», а на самій етикетці легко впізнається картина «Додому». Орієнтовно в період 1914–1917 років петроградські фабриканти цукерок Шувалови випускали карамель «Спотикач» у яскравих обгортках з відтвореною з допомогою літографії популярною в народі картиною М. Пимоненка.

Не відомо, чи знав художник, що ще один його твір був використаний для оздоблення цукерок. У колекціонерів цукеркових обгортки трапляється рідкісний екземпляр – етикет цукерки «Гопак» анонімного виробництва. Майстерно виконаний малюнок на художній обгортці точно відтворює композицію однойменної картини, придбаної 1909 року Лувром. Судячи з того, що на паперовій обгортці немає назви виробництва та будь-яких вихідних даних, навряд чи був отриманий дозвіл правовласників на використання зображення.

Використання картини «Додому» в оформленні етикеток активізувалося в 1920-і роки. Якийсь Г.В. Гейвандов з Астрахані торгував алкогольним напоєм «Спотикач», на етикетці якого під зображенням зареєстрованої торгової марки із застережним написом, окрім погруддя веселого козака, розміщено знайому сценку з «Додому».

До наших днів збереглося чимало цукеркових обгортки різних кондитерських підприємств 1920-х років, на яких надрукована мініатюра з картини «Додому» в поєднанні з назвою «Спотикач». Харківське кооперативне кондитерське підприємство під назвою «Ідеал» навіть використовувало для цукерок обгортки із зображенням пляшки шустовського «Спотикача» із

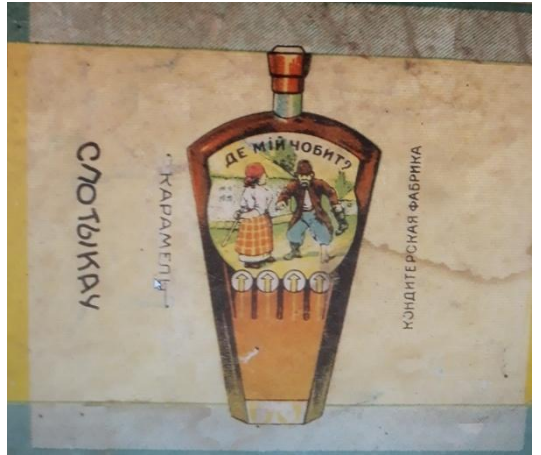
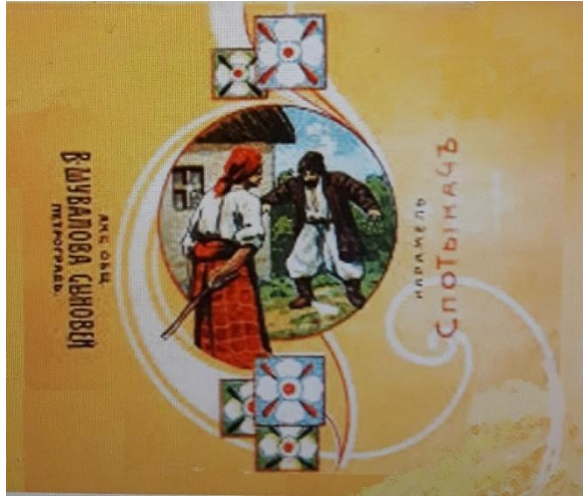
забороненою судом етикеткою. У цей самий період цукерки в обгортках з такими самими назвою й зображенням випускала моссельпромівська державна кондитерська фабрика «Красний Октябрь». Цукерки виробництва Центрального робітничого кооперативу в Сєверо-Двінську теж мали обгортки з тією самою назвою, на яких відтворено сюжет «Додому». Проте на той час про порушення авторських прав не йшлося, бо автор використаної картини вже давно помер, спадкові права на той час скасувала радянська влада, а підприємство, якому належав бренд «Спотикач», було націоналізоване.

Джерела

1. Биография академика живописи Пимоненко Николая Корнилевича. Рукопис. Архівні наукові фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім.М.Т.Рильського НАНУ,Ф.14-2од.зб.48а, 52арк. [Електронний ресурс]. Режим доступу :<http://sm.etnolog.org.ua>.
2. Виставка творів Миколи Корнійовича Пимоненка. [Каталог виставки. Текст: Міляєва Л. До атрибуції творів Миколи Корнійовича Пимоненка]. Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР,1963.
3. Газета «Рада». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://libraria.ua/all-titles/group/920/>

Використані ілюстрації - з відкритого доступу у мережі.

Фирма Существо с 1884 г.

Торгов. Утвержд.

Марка Правит.

СПОТЫКАЧ

из выдерж. отборного-натуральн.

виноградн. вина.

Телеф.

№ 5-10

ОПТОВОГО СКЛАДА
Г.В.ГЕЙВАНДОВ.
АСТРАХАНЬ.

ТУБОЛЕТ № 298 ТИР 10000.

АСТРАХАНЬ-АСТРАХАНЬ